

Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume’a Beauplana

Rostyslav Sossa

Uniwersytet Narodowy „Politechnika Lwowska”
Instytut Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy
ORCID: 0000-0002-0335-6067
E-mail: rostyslav.i.sossa@lpnu.ua

Zarys treści: Guillaume Beauplan, autor słynnego *Description d’Ukraine (Opis Ukrainy, 1651, 1660)*, wykonał *Mapę Generalną (1648, 1660)* i *Mapę Specjalną (1650) Ukrainy*, które najbardziej precyzyjnie odzwierciedlały terytorium Ukrainy w tamtym czasie. G. Beauplan planował dodać mapę do *Description d’Ukraine*. Małe mapy i plany Beauplana-Hondiusa (1652) pozostały jednak niedokończone z powodu śmierci grawera. Drugie wydanie *Description d’Ukraine* (Roüen, 1660) zostało uzupełnione nowym wydaniem *Generalnej mapy Ukrainy*. Mapy G. Beauplana (generalna i specjalna) pokazują granice Rzeczypospolitej i granice administracyjne województw, które są prawie niezmienione we wszystkich wydanych wersjach map. W tekście *Description d’Ukraine* nie ma informacji o granicach i punktach rozgraniczenia. Autor szczegółowo opisuje obraz podziału administracyjno-terytorialnego ziem ukraińskich w składzie Rzeczypospolitej na mapach *Generalnej* i *Specjalnej*.

Słowa kluczowe: Guillaume Beauplan, *Description d’Ukraine*, *Mapa Generalna Ukrainy*, *Mapa Specjalna Ukrainy*, granice państwowe, granice administracyjne

Nowy etap mapowania terytorium Ukrainy w połowie XVII wieku był zapoczątkowany przez francuskiego inżyniera wojskowego i kartografa Guillaume’a Le Vasseur de Beauplana (1600–1673). Dzięki publikacji *Description d’Ukraine (Opis Ukrainy)* G. Beauplan stał się znany w środowisku naukowym ówczesnej Europy. Na podstawie własnych pomiarów G. Beauplan stworzył *Mapę Generalną (1648, 1660)* i *Mapę Specjalną (1650) Ukrainy*, które najbardziej precyzyjnie odzwierciedlały terytorium Ukrainy w tamtym czasie i przez dziesięciolecia wpływały na prezentację tego obszaru w kartografii europejskiej.

Oddziaływanie mapy G. Beauplana jest znane i bardzo dobrze szczegółowo zbadane. Zagadnieniem tym zajmowało się wielu naukowców, między

innymi Stanisław Alexandrowicz¹, Karol Buczek², Jarosław Daszkewych³, Dennis F. Essar⁴, Stanisław Herbst⁵, Roman Jacyk⁶, Weniamin Kordt⁷, Bohdan Krawciw⁸, Andrew B. Pernal⁹, Maria Wawryczyn¹⁰ i inni. Jednak wciąż mało znane są kwestie prezentacji na mapach G. Beauplana współczesnego mu podziału administracyjno-terytorialnego oraz przebiegu politycznych

- ¹ S. Alexandrowicz, *Józef Naroński współautorem beauplanowskich map Ukrainy i Dniepru z połowy XVII w.*, Aneks. Reprodukcyjne mapy generalnej Ukrainy Wilhelma Beauplana, w: *Pax et bellum*, Poznań 1993, s. 17–27; S. Alexandrowicz, K. Buczek, *Polska kartografia wojskowa do połowy XVII wieku*, w: *Dzieje polskiej kartografii wojskowej i myśli strategicznej. Materiały z konferencji*, Warszawa 1982, s. 7–32.
- ² K. Buczek, *Beauplaniana*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, R. 8, 1934, nr 1, s. 1–36; K. Buczek, *Ze studiów nad mapami Beauplana: (Z powodu pracy R. Jacyka Analiza mapy Ukrainy Beauplana)*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, R. 7, 1933, nr 1, s. 20–53; K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII w. Zarys analityczno-syntetyczny*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1963; K. Buczek, *The History of Polish Cartography from the 15th to the 18th Century*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966; Amsterdam 1982.
- ³ Я.Р. Дашкевич, *Бібліографічна Бопланіана*, w: *Боплан і Україна: Зб. наук. пр.*, Львів 1998, s. 294–318; Я.Р. Дашкевич, *Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.)*, w: *Боплан і Україна: Зб. наук. пр.*, Львів, 1998, s. 46–77; Я.Р. Дашкевич, *Боплан у дослідженнях 1991–2000 рр.: Підсумки і завдання*, w: *Історичне картознавство України: Зб. наук. пр.*, Львів – Київ – Нью-Йорк 2003, s. 95–102.
- ⁴ D.F. Essar, A.B. Pernal, *Beauplan's Description d'Ukraine: A bibliogr. of ed. and transl.*, “Harvard Ukrainian Studies”, Cambridge, vol. 6, 1982, no. 4, s. 485–499; D.F. Essar, A.B. Pernal, *La Description d'Ukraine de Guillaume le Vasseur de Beauplan*. Edition annotée, Ottawa – Paris – Londres 1990; D.F. Essar, A.B. Pernal, *The first edition (1651) of Beauplan's Description d'Ukraine*, “Harvard Ukrainian Studies”, Cambridge, vol. 14, 1990, no. 1–2, s. 84–96.
- ⁵ S. Herbst, *Prace kartograficzne Beauplana-Hondiusa z roku 1652*, „Przegląd Historyczny”, t. 43, 1952, z. 1, s. 124–128.
- ⁶ R. Jacyk, *Analiza mapy Ukrainy Beauplana*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, R. 9, 1931, nr 35, s. 66–91.
- ⁷ В.А. Корд, *Боплан и его труды по картографии Южной России*, „Чтение в историческом обществе Нестора Летописца”, 1911, Кн. 22, отд. 1, s. 85–87; В. Кордт, *Материалы по истории русской картографии*, Вып. 2: *Карты всей России и Западных ее областей до конца XVII в.*, Киев 1910; В. Кордт, *Матеріяли до історії картографії України*, Ч. 1, Київ 1931.
- ⁸ Б. Кравців, *Боплан в українській і чужоземній історіографії*, *Українська вільна Академія наук у США: Наук. зб.*, Т. 3, Нью-Йорк 1977, s. 279–289.
- ⁹ A.B. Pernal, D.F. Essar, *A Description of Ukraine. Guillaume le Vasseur sieur de Beauplan: Introduction, translation, and notes*, Cambridge, 1993; A.B. Pernal, D.F. Essar, *Guillaume le Vasseur de Beauplan*, „Przegląd Wschodni”, t. 2, 1992/3, z. 2, s. 391–418; A.B. Pernal, D.F. Essar, *The 1652 Beauplan maps of the Ukraine*, “Harvard Ukrainian Studies”, Cambridge, vol. 9, 1985, no. 1–2, s. 61–80.
- ¹⁰ М.Г. Вавричин, *Гійом Левассер де Боплан – картограф України*, w: *Історичне картознавство України: Зб. наук. пр.*, Львів – Київ – Нью-Йорк 2003, s. 118–133; М.Г. Вавричин, *До історії створення Г. Бопланом карт України*, w: *Боплан і Україна: Зб. наук. пр.*, Львів 1998, s. 88–113; М.Г. Вавричин, *Карты українських земель Г. Боплана в бібліотеках і архівах СРСР*, *Бібліографічна інформація і сучасність: Зб. наук. пр.*, Київ 1981, s. 116–127; М.Г. Вавричин, *Комплекс карт України Г. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи*, w: *Картографія та історія України: Зб. наук. пр.*, Львів – Київ – Нью-Йорк 2000, s. 18–22. М.Г. Вавричин, *Маловідомі карти України Г. Боплана*, *Боплан і Україна: Зб. наук. пр.*, Львів 1998, s. 114–122.

i administracyjnych granic terenów, które dziś znajdują się w Ukrainie. Studiami Wielkiej Granicy na mapach G. Beauplana zajmował się J. Daszkewycz¹¹.

* * *

G. Beauplan służył w artylerii koronnej jako inżynier wojskowy w województwach południowo-wschodnich Rzeczypospolitej (1630–1647)¹². Przebywając przez długi czas na ziemiach ukraińskich, miał okazję poznać cechy terytorium i zwyczaje jego mieszkańców. Po powrocie do Francji ze względu na ogólne zainteresowanie trudnymi wydarzeniami na terytorium Ukrainy, co było związane z walką Bohdana Chmielnickiego o ustanowienie państwa kozackiego, G. Beauplan publikuje w niewielkim nakładzie stu egzemplarzy krótką pracę pt. *Derscription des contrées du royaume de Pologne* (Roüen, 1651) (ryc. 1). Wojny króla polskiego z Kozakami i Tatarami opisywały szczegółowo ówczesne gazety i książki. Publikacja *Description d'Ukraine* po bitwie pod Beresteczkiem (28–30 czerwca 1651), w której wojska polskie pokonały wojska ukraińskie i tatarskie, przyniosło sukces pierwszej opublikowanej pracy G. Beauplana o tym kraju¹³.

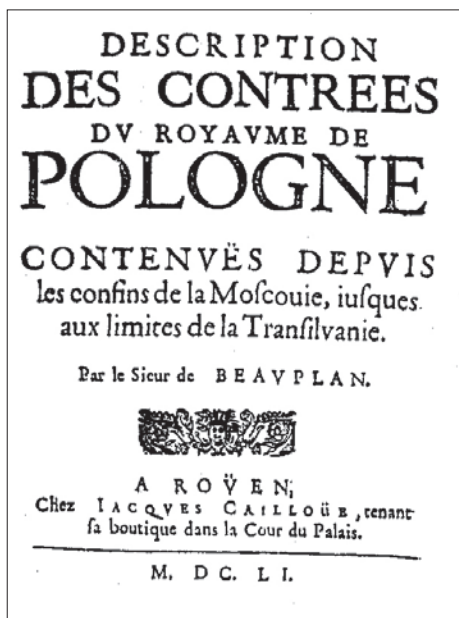
Udane wydanie pierwszej edycji *Description d'Ukraine* i ciąg dalszy starć wojskowych na terytorium Ukrainy spowodowały nowe wydanie pracy z rozbudowanym tekstem pod nazwą *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne, contenues depuis les confins de la Moscovie, jusques aux limites de la Transylvanie* (Opis Ukrainy, kilku prowincji Królestwa Polskiego leżących pomiędzy granicami Moskowii i Transylwanii, wraz z wiadomościami o ich zwyczajach, sposobie życia i prowadzenia wojen) (Roüen, 1660 – ryc. 2).

Tekst wydania z 1660 r. był powtórzony w latach 1661 (ryc. 3) i 1673 (ryc. 4). Badacze spuścizny G. Beauplana nie wykluczają jednak, że egzemplarze wszystkich tych trzech autoryzowanych wersji (1660, 1661 i 1673) mogły ukazać się w drukarni Caillou w Rouen w przeciągu kilku tygodni 1660 r. lub w okresie kilku pierwszych tygodni 1661 r., na które następnie naniesiono późniejsze daty wydania 3.

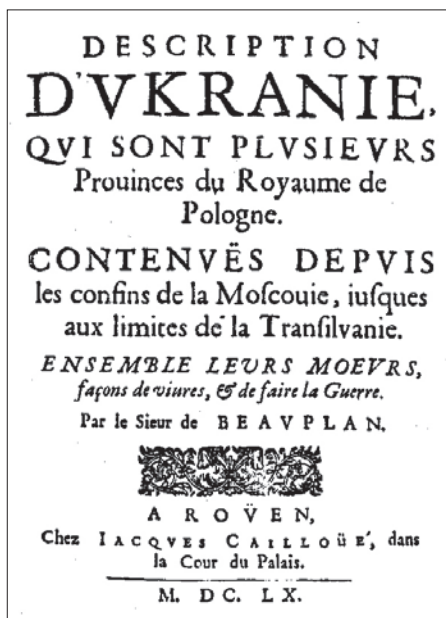
¹¹ Я.Р. Дашкевич, *Великий кордон України за картами Боуплана: (Політ. та конфес. відносини), Історичне картознавство України: Зб. наук. пр.*, Львів – Київ – Нью-Йорк 2003, s. 103–117.

¹² K. Buczek, *Beauplaniana*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, r. 8, 1934, nr 1, s. 1–36; K. Buczek, *Ze studiów nad mapami Beauplana: (Z powodu pracy R. Jacyka Analiza mapy Ukrainy Beauplana)*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, r. 7, 1933, nr 1, s. 20–53; Z. Wójcik, *Wstęp*, w: *Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana Opisy Ukrainy*, tłum. Z. Stasiewska, S. Meller, Warszawa 1972, s. 27–51.

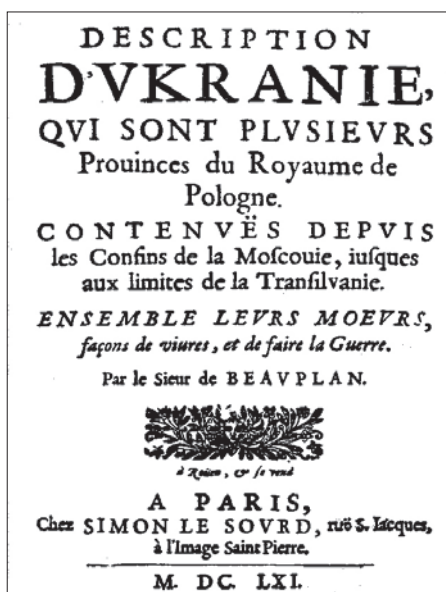
¹³ D.F. Essar, A.B. Pernal, *The first edition (1651) of Beauplan's Description d'Ukraine*, „Harvard Ukrainian Studies”, Cambridge, vol. 14, 1990, no. 1–2, s. 84–96; А.Б. Перналь, Д.Ф. Ессар, *Гійом Ле Вассер де Боуплан – військовий інженер, картограф, автор*, w: *Боуплан і Україна: Зб. наук. пр.*, Львів 1998, s. 34.

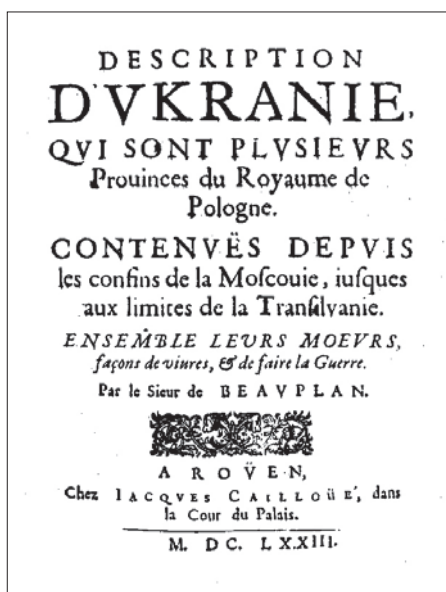
Ryc. 1. Strona tytułowa pracy *Description des contrées du royaume de Pologne* (Roüen, 1651)

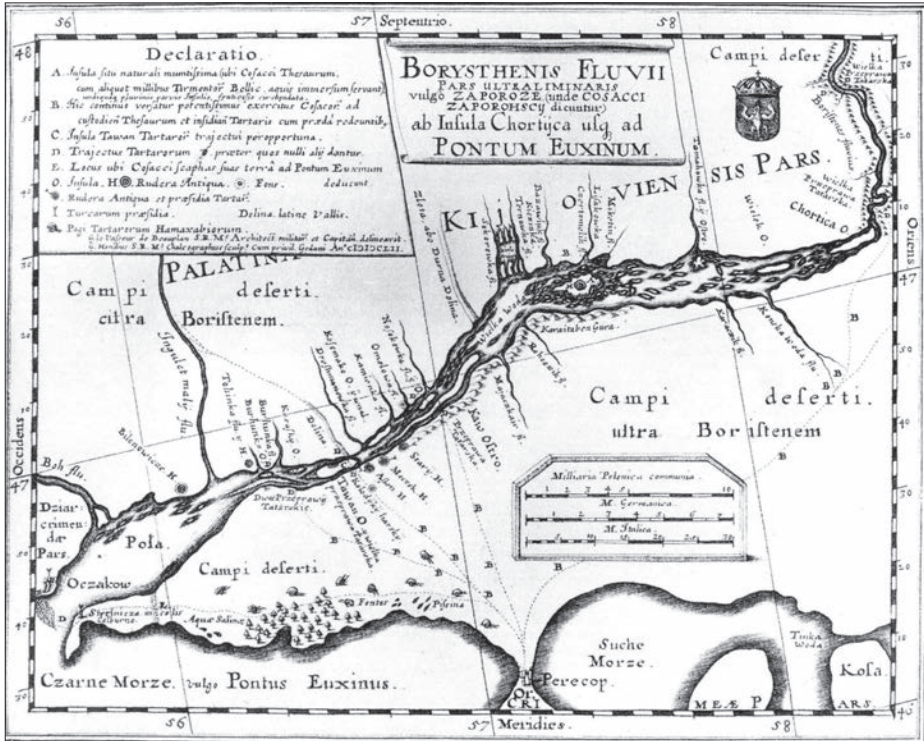
Ryc. 2. Strona tytułowa pracy *Description d'Ukraine...* (Roüen, 1660)

Ryc. 3. Strona tytułowa pracy *Description d'Ukraine...* (Paris, 1661)

Ryc. 4. Strona tytułowa pracy *Description d'Ukraine...* (Roüen, 1673)

Ryc. 5. Mapa *Borysthenis Fluvii Pars ultraliminaris vulgo Zaporozie...* (Gdańsk, 1652)

Do *Description d'Ukraine* G. Beauplan planował dodać mapę, o czym świadczy krótka notatka do pierwszego wydania (Rouën, 1651). W przedmowie wydawcy książki Jacquesa Caillou'a do drugiego wydania *Description d'Ukraine* jest wzmianka o mapie generalnej Polski, jednak przez długi czas była ona nieznana. Mapę, którą grawerował Wilhelm Hondius w 1652 r., odkrył Karol Buczek¹⁴. Mapa ma tytuł: *Nova totius Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae cum suis Palatinatibus ac Conliniis Exacta Delineatio per G. le Vasseur de Beauplan S. R. M-tis Architectum militarem et Capitaneum Gs. Hondii S. R. M. Chalcogtaphus sculp. Cum privil. S. R. M-s triginta Armos, Gedani MDCLII (Nowy plan całego Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego z ich województwami i sąsiednimi ziemiami, wykonany przez G. Levassera de Beauplana, architekta wojskowego i kapitana Jego Królewskiej Mości. Wyrity przez W. Hondiusa, grawera Jego Królewskiej Mości, z przywileju Jego Królewskiej Mości na 30 lat. w Gdańsku, 1652)*. Biorąc pod uwagę rozmiar karty (19 × 14 cm), Buczek uważa, że została wykonana w celu zilustrowania *Description d'Ukraine*. Później, w 1952 roku w zbiorach Gdańskiej Biblioteki

¹⁴ K. Buczek, *Ze studiów nad mapami Beauplana ...*, s. 31–33.

Miejskiej odkryto jeszcze 11 kart tego samego formatu, grawerowanych przez W. Hondiusa w 1652 roku: dwie ogólne mapy Ukrainy, mapy województw kijowskiego, braclawskiego i podolskiego, mapę Pokucia, dwie mapy biegu Dniepru (ryc. 5), dwie mapy ziem na północ od Morza Czarnego i mapę Krymu¹⁵. Z pewnością przygotowywano je do zilustrowania *Description d'Ukraine*, jednak w związku ze śmiercią grawera nie wszystkie mapy zostały ukończone.

Na potwierdzenie tego założenia badaczka twórczości G. Beauplana Maria Wawryczyn zauważa różnicę w dokładności obrazu progów Dniepru i poszczególnych odcinków tej rzeki na różnych mapach Beauplana. Dwie zakończone przed *Description d'Ukraine* mapy biegu Dniepru (od Kudaka do wyspy Chortycy i od wyspy Chortycy do ujścia do Morza Czarnego) zawierają szczegółowe informacje, które w pełni odpowiadają charakterystyce tego odcinka rzeki w tekście opisu. Natomiast obrazy podobnych odcinków Dniepru na *Mapie Generalnej* oraz mapach trzech fragmentów biegu Dniepru w atlasie Blau'a (Amsterdam, 1662) są mniej szczegółowe¹⁶.

* * *

Drugie wydanie *Description d'Ukraine* (Roüen, 1660) zostało uzupełnione nowym wydaniem *Mapy Generalnej Ukrainy*.

W tekście autor charakteryzuje przyrodę i ludność południowo-wschodnich województw Rzeczypospolitej i Krymu (kraju Tatarów), brak jednak informacji o granicach państwowych i administracyjnych. Na mapach Ukrainy G. Beauplana (generalnej i specjalnej) przedstawiono granice Rzeczypospolitej i granice administracyjne województw, które praktycznie bez zmian są pokazane na wszystkich wydanych wariantach. Tym elementem treści geograficznej map, moim zdaniem, badacze dziedzictwa kartograficznego G. Beauplana nie poświęcili wystarczającej uwagi.

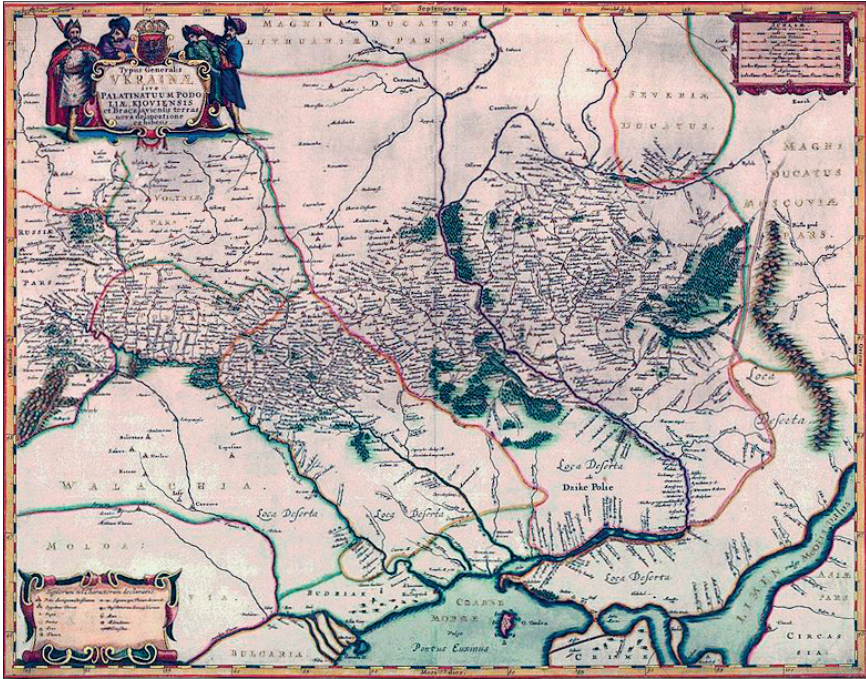
G. Beauplan wykonywał terenowe prace geodezyjne i kartograficzne w warunkach stabilności politycznej Rzeczypospolitej do wybuchu walk pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. W związku z tym na mapach odnotowano sytuację geograficzną i polityczną na ziemiach ukraińskich przed utworzeniem państwa kozackiego.

Autor modyfikował swoje dzieła kartograficzne, o czym świadczą różne warianty prac. Istniejące egzemplarze map generalnej i specjalnej były odbitkami próbnymi wydawanymi w ograniczonych ilościach, więc już od czasu ich powstania stały się rzadkie. Niestety, główne nakłady tych kart nigdy nie zobaczyły światła dziennego.

¹⁵ S. Herbst, *Prace kartograficzne Beauplana-Hondiusa z r. 1652*, „Przeгляд Historyczny”, t. 43, 1952, z. 1, s. 124–128.

¹⁶ М.Г. Вавричин, *Маловідомі карти України Г. Боуплана*, w: *Боуплан і Україна: Зб. наук. пр.*, Львів 1998, s. 117–119.

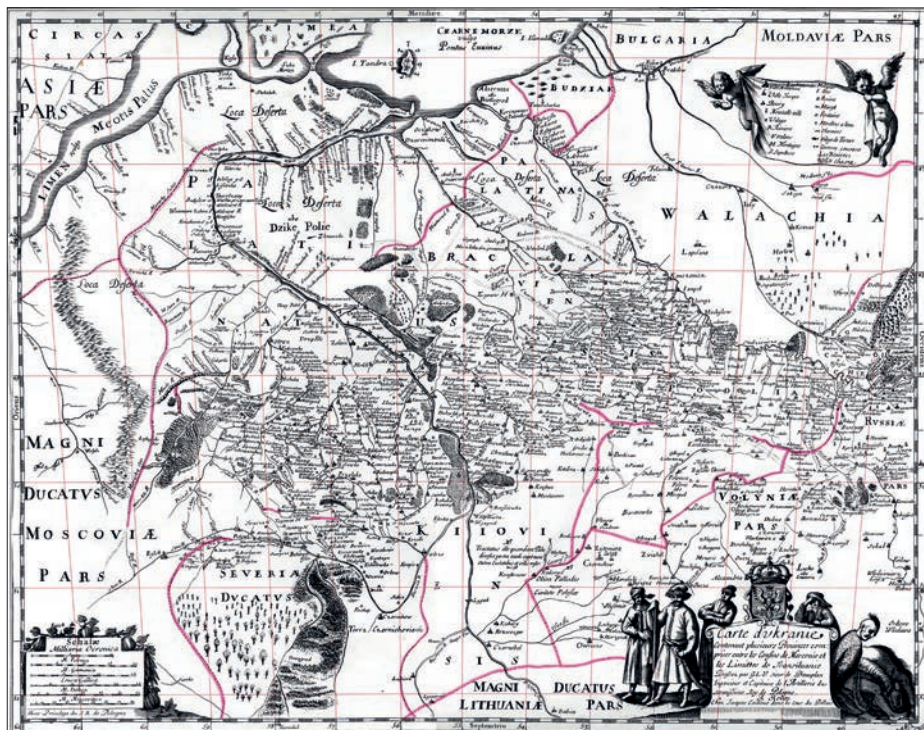
Mapa Generalna Ukrainy (skala ok. 1:1 800 000, orientacja południowa, 42 × 54,5 cm), zatytułowana *Delineatio Generalis. Camporum desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis (Ogólny plan dzikich pól, po prostu Ukraina. Z należącymi prowincjami)* (rytownik W. Hondius)¹⁷ (rys. 6), została wydana po raz pierwszy w Gdańsku w 1648 roku. Po raz drugi została wydana w 1660 roku w Rouen (Francja) pod tytułem *Carte d'Ukraine Contenant plusieurs Provinces comprises entre les Confins de Moscovie et les Limittes de Transilvanie (Mapa Ukrainy wraz z należącymi do niej prowincjami od granic Moskwy do granic Transylwanii)* (grawer J. Tuten) (ryc. 7). Ta edycja była nieco uboższa pod względem treści i poziomu wykonania w porównaniu do pierwszej. Badaczka dziedzictwa kartograficznego G. Beauplana M.G. Wawryczyn rozróżnia pięć wariantów *Mapy Generalnej Ukrainy* wydania gdańskiego z 1648 roku oraz sześć wariantów wydania francuskiego z 1660 roku¹⁸.

Ryc. 6. *Mapa Generalna Ukrainy* (Gdańsk, 1648)

¹⁷ Pierwszym wariantem *Mapy Generalnej Ukrainy* była rękopiśmienna mapa G. Beauplana z 1639 r. *Tabula Geographica Ukrainiska* w skali około 1:1 550 000, która jest zamieszczona w rękopiśmiennym atlasie F. Getkanta.

¹⁸ M.G. Вавричин, *До історії створення Г. Боупланом карт України*, w: *Боуплан і Україна: Зб. наук. пр.*, Львів 1998, s. 90.

Ryc. 7. Mapa Generalna Ukrainy (Rouën, 1660)

Obraz podziału administracyjno-terytorialnego na wariantach dwóch edycji *Mapy Generalnej Ukrainy* jest prawie taki sam. Przedstawiono województwa braclawskie (*Palatinatus Braclaviensis*), kijowskie (*Palatinatus Kioviensis*) i podolskie (*Podolia*), części województw wołyńskiego (*Volynia Pars*) i ruskiego (*Russiae Pars*), a także Księstwa Siewierskiego (*Severia Ducatus*) i Ziemi Czernihowskiej (*Terra Czernichoviensis*). Bez określenia terytorium podano nazwę *Pocouche* (*Pokucie*). Na północy terytorium Ukrainy graniczy z Wielkim Księstwem Litewskim, na wschodzie – z Państwem Moskiewskim, na południowym zachodzie – z Mołdawią (*Wołoszczyzna*); na południu nazwy sąsiednich państw (Imperium Osmańskie i Chanat Krymski) nie są opisane (tu wyróżniono i opisano *Budziak*).

Na gdańskiej edycji granice są przedstawione niewyraźnym liniowym znakiem kreskowym złożonym z bardzo krótkich kresek, a w niektórych miejscach granice administracyjne są odwzorowane kropkami. Trudno jednak traktować je jako dwa rodzaje symboli. Raczej mamy tu do czynienia z niestarannym wykonaniem. W wersji rouenskiej również na poszczególnych odcinkach kreski, które przedstawiają linie graniczne, są tak krótkie, że zbliżają się do punktów.

Do oznaczenia linii granicznych wzdłuż rzek G. Beauplan w większości przypadków nie wykorzystywał znaku liniowego. Dlatego w przypadku braku egzemplarza mapy z ręcznie malowanymi wstążkami granic i linii granicznych do analizy pokazanego na *Mapie Generalnej Ukrainy* podziału administracyjno-terytorialnego ziem ukraińskich musiał dołączyć mapę specjalną zawierającą prawie podobne rozgraniczenie. Analizę przeprowadzono na gdańskim egzemplarzu mapy generalnej przechowywanej w Bibliotece Narodowej w Paryżu¹⁹, ponieważ w wydaniu z Rouen w wielu miejscach występują banalne braki i nieścisłości w odwzorowywaniu części linii granicznych. Na przykład, w ogóle nie ma granic między województwami podolskim i braclawskim oraz między wołyńskim i ruskim, błędnie pokazano początek i koniec granicy z Państwem Moskiewskim wzdłuż drogi Murawskiej i tym podobne.

Przede wszystkim zwraca uwagę bezpodstawne powiększenie terytorium województwa braclawskiego na południu do Limanu Dniestru (bród Majak – obecnie wieś Majaky w obwodzie odeskim) i włączenie do niego nawet części terytorium na prawym brzegu Dniestru. Województwo kijowskie również jest przedstawione w dolnym biegu Dniepru do ujścia Ingulca.

G. Beauplan oddziela księstwo siewierskie i ziemię czernihowską, chociaż jak wiadomo Czernihowszczyzna-Siewierszczyzna na mocy rozejmu Deulińskiego w 1618 r. została utracona przez Państwo Moskiewskie na rzecz Rzeczypospolitej. Wojna moskiewsko-polska w latach 1632–1634, która toczyła się o ziemię czernihowsko-siewierską i smoleńską, zakończyła się pokojem polanowskim, który w zasadzie potwierdził warunki rozejmu dwylińskiego i cała Czernihowszczyzna i Siewierszczyzna znalazły się oficjalnie w granicach Rzeczypospolitej²⁰. W 1635 r. decyzją sejmu utworzono województwo czernihowskie z podziałem na powiaty ze stolicami w Czernihowie i Nowogrodzie Siewierskim²¹.

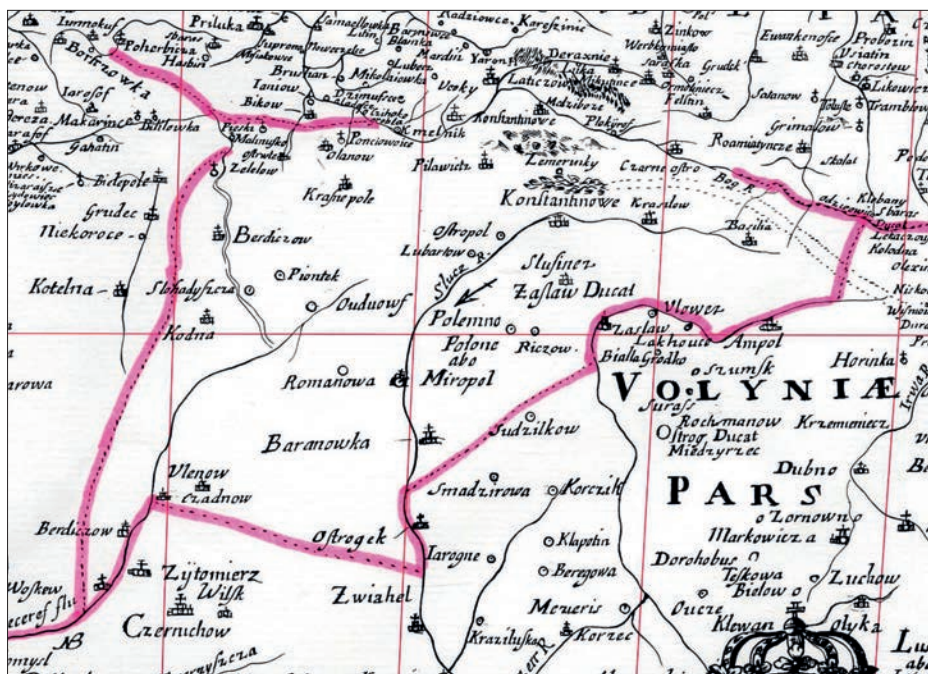
Na mapie w południowo-wschodniej części województwa wołyńskiego błędnie pokazano niedokończony odcinek granicy wojewódzkiej, który przebiega w następujący sposób: wzdłuż rzeki Teterew w górę od miejsca przylegania do niej od południa granicy między województwami kijowskim a wołyńskim do Cudnowa, dalej na zachód do rzeki Słucz na południe od Zwiahela (obecnie Nowogród Wołyński) i w górę wzdłuż rzeki Słucz nie docierając do Baranówki, następnie na południowy zachód do rzeki Goryń i w górę jej biegu; dalej za Jampolem granica skręca na południe do Zbaraża (ryc. 8). Błędne

¹⁹ A.B. Pernal, D.F. Essar, *A Description of Ukraine. Guillaume le Vasseur sieur de Beauplan: Introduction, translation, and notes*, Cambridge 1993, 245 s., 29 map, ("Harvard Series in Ukrainian Studies", Україна в міжнародних зв'язках: хроніка, мемуари, щоденники).

²⁰ W. Godziszewski, *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytyczona w latach 1634–1648)*, Kraków 1934.

²¹ Я.В. Верменич, *Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування*: У 2-х ч., Київ 2009, Ч. 1, s. 224.

przedstawienie tego odcinka granicy potwierdza fakt, że nie ma go w późniejszej edycji mapy specjalnej Ukrainy.

Ryc. 8. Fragment Mapy Generalnej Ukrainy z błędnie pokazanym niedokończonym odcinkiem granicy wojewódzkiej (Rouën, 1660)

Już tradycyjnie na mapach terytorium Ukrainy XVI–XVII wieku nie odnotowywano województwa bełskiego, co mogło wynikać z wpływów Radziwiłłowskiej *Mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Istnieją również pytania dotyczące zaliczenia wielu miejscowości do innych województw. Na przykład w granicach województwa wołyńskiego pokazywano leżące w województwie kijowskim Żytomierz i Berdyczów.

* * *

Główne dzieło kartograficzne G. Beauplan *Delineatio specialis et accurata Ukrainae. Cum suis Palatinatibus ac Districtibq, Provincijsq (Specjalny i szczegółowy plan Ukrainy wraz z należącymi do niej województwami, okręgami i prowincjami)* – *Specjalna Mapa Ukrainy* w skali około 1:450 000 – składa się z 8 arkuszy o wymiarach 41,5 × 45 cm każdy (całkowity format 83 × 216 cm) (ryc. 9). Została wygrawerowana i wydrukowana w 1650 w Gdańsku

przez W. Hondiusa (orientacja południowa). Jest to jedna z pierwszych woj-skowych map topograficznych w średniej skali dużego obszaru w Europie, na której oprócz rzek, dróg, lasów i gór przedstawiono dużą liczbę osiedli (łącznie 26 symboli). M.G. Wawryczyn rozróżnia cztery warianty *Mapy Specjalnej*²².

Ryc. 9. *Mapa Specjalna Ukrainy* (Gdańsk, 1650)

Administracyjno-terytorialny ustrój ziem ukraińskich na *Specjalnej Mapie Ukrainy* ogólnie odpowiada podziałowi pokazanemu na mapie generalnej. Biorąc pod uwagę czterokrotne powiększenie skali oraz odpowiednio większą szczegółowość i dokładność mapowania sytuacji geograficznej, mapa ta dostarcza pełniejszych informacji na temat przebiegu granic państwowych i administracyjnych. Jediną wykrytą istotną różnicą na dwóch mapach jest przebieg granicy państwowej między Polską a Państwem Moskiewskim w międzyrzeczu Pseł-Worskła-Merlo. Na mapie generalnej w międzyrzeczu Pseł-Worskła granica biegnie od rzeki Pseł wzdłuż jej lewego dopływu Wilszanki; dalej można określić dwa warianty przebiegu granic w związku z różnicami spowodowanymi brakiem oznaczenia wzdłuż biegu rzek. Pierwszy wariant – granica biegnie przez dział wodny między dorzecziami rzek Pseł i Worskła do doliny rzeki Borimla²³ i wzdłuż niej do Worskli, nieco powyżej biegu Worskli granica skręca na południowy wschód wzdłuż lewego dopływu Worskli Riabyiny. Drugim wariantem jest przebieg granicy od źródła Wilszanki do źródła rzeki Olesznia, prawego dopływu Worskli, dalej korytem Oleszni do Worskli

²² M.G. Вавричин, *ibidem*.

²³ Na mapie specjalnej granica w tym miejscu przechodzi prawdopodobnie (gdyż trudno jest zidentyfikować oznaczenie znaku umownego wzdłuż rzeki na tle rysunku lasu) po rzece Bujmir, która zaznaczona jest jako prawy dopływ Worskli. W rzeczywistości Bujmir jest lewym dopływem Oleszni, która wpada do Worskli. Oczywisty jest tu błąd G. Beuplana w oznaczeniu rzeki Bujmir. Jeśli zachować geograficzną konfigurację granicy, to powinna ona przechodzić wzdłuż rzeki Borimla (Boromla).

i w górę rzeki Worskli do ujścia Riabyny. Granica biegnie rzeką Riabyna aż do jej źródła, a następnie do rzeki Merlo, którą schodzi w dół do ujścia rzeki Merczyk; dalej granica biegnie wzdłuż Merczyka aż do Drogi Murawskiej. Na mapie specjalnej granica z górnego biegu Wilszanki przechodzi do górnego biegu Oleszni, następnie korytem Oleszni schodzi do Worskli i dalej w dół do ujścia Worskli w rzece Merlo, później biegnie w górę rzeki Merlo do ujścia Merczyka i na końcu do Drogi Murawskiej.

Tak więc na specjalnej mapie Ukrainy, w porównaniu z mapą generalną, terytorium województwa kijowskiego (a więc terytorium Rzeczypospolitej) jest nieco zmniejszone, przede wszystkim w międzyrzeczu Worskli i dolnego biegu Merlo, poprzez przejście granicy wzdłuż tych rzek do ich połączenia, a nie wzdłuż rzeki Riabyny i dalej do Merlo. Wyjaśnieniem tego faktu mogą być zmiany terytorialne w rejonie górnego biegu rzek Suła-Pseł-Worskla-Merlo, które miały miejsce w pierwszej połowie XVII wieku. Na mocy rozejmu dywilińskiego z 1618 r. w tym rejonie część terytorium Państwa Moskiewskiego została przyłączona do Rzeczypospolitej, a w 1634 na mocy pokoju polanowskiego to terytorium, w tym miasteczko Ochtyrka, zostało zwrócone Państwu Moskiewskiemu²⁴. Na specjalnej mapie jednak w międzyrzeczu górnego biegu Suły, koryt Psła i Worskli przebieg granicy polsko-moskiewskiej jest wiarygodnie pokazany według stanu na lata 1618–1634 (czyli odpowiada tu największemu rozprzestrzenianiu się na wschód terytorium Rzeczypospolitej), a w międzyrzeczu Worskli i dolnym biegu Merlo terytorium Państwa Polskiego najprawdopodobniej jest pokazane według stanu po 1634 roku.

Na mapie opisano województwa kijowskie, podolskie i braclawskie. Na terenie województwa wołyńskiego zgodnie z położeniem geograficznym w stosunku do rzeki Horyń umieszczone są napisy *Volhyniae Ulterior Pars* (*Wołyń po tamtej stronie*) i *Volhyniae Citerior Pars* (*Wołyń po tej stronie*). W południowej części województwa kijowskiego G. Beauplan umieścił nazwy terytoriów *Campi deferti citra Boristenem* (*Dziki pole po tej stronie Dniepru*) (prawobrzeże Dniepru) i *Campi deferti ultra Boristenem* (*Dziki pole po drugiej stronie Dniepru*) (lewobrzeże Dniepru). Centra (główne miasta) województw wyróżnione są flagami rozwidłonymi na końcu (symbol podobny do oznaczenia na tzw. radziwiłłowskiej mapie Wielkiego Księstwa Litewskiego). Naturalnie w województwach wołyńskim i kijowskim centrami są odpowiednio Łuck i Kijów. W województwie braclawskim G. Beauplan pokazuje jednak dwa centra – Braclaw (centrum województwa do 1598 r.) i Winnicę (centrum województwa od 1598 r.), a w podolskim – żadnego (Kamieniec jest oznaczony tylko jako miasto, w którym znajduje się sąd do rozpatrywania spraw szlacheckich). Dość myląca jest sytuacja dotycząca oznaczenia centrów województw w zachodniej części *Mapy Specjalnej*, gdzie umieszczona jest nazwa *Russiae Rubrae Pars*

²⁴ Zob.: Ю. Лоза, *Історичний атлас України*, Київ 2015, s. 119.

(*Część Rusi Czerwonej*) (arkusze 4 i 8), brak województwa bełskiego i granic innych województw polskich. Jako centra wojewódzkie pokazano Chełm, Lublin i Przemyśl. Symbol flagi koło Lwowa na reprodukcji egzemplarza mapy przechowywanej w Bibliotece Narodowej w Paryżu jest trudny do zidentyfikowania – najprawdopodobniej bez rozwidlenia na końcu. Nie wyróżniono miasta Bełż jako centrum województwa²⁵.

Na mapie dobrze widoczne są rozgraniczenia województw i wytyczone granice, choć na rzekach również nie naniesiono oznaczeń. Wyraźnie czytelna jest granica między województwami czernihowskim a kijowskim na odcinku Nieżyn-Nedryhajliw. Z *Mapy Specjalnej* (arkusz 5) widać, że między rzekami Ostra i Romen na *Mapie Generalnej* miejscowości Iwangozod, Kalczyniwka i Golinka zamiast w województwie czernihowskim są pokazane w granicach województwa kijowskiego. Wśród nieścisłości na mapie można zauważyć w kierunku północno-zachodnim od Sońnicy pokazanie znakiem kreskowym granicy opisanego na mapie Księstwa Siewierskiego z ziemią czernihowską opisaną na mapie generalnej) – tu należało pokazać rzekę Ubid, po której, sądząc po gdańskim wydaniu mapy generalnej, G. Beauplan rozgraniczał te nieistniejące jednostki terytorialne. Brakuje również granicy województwa wołyńskiego na północ od Włodzimierza, gdzie skręca na północny wschód od Bugu. Jak już wspomniano wyżej, mapa specjalna nie pokazuje odcinka granicy wojewódzkiej w południowo-wschodniej części województwa wołyńskiego, która jest błędnie pokazana na mapie generalnej Ukrainy. Wymienione przy opisie *Mapy Generalnej* Ukrainy nieścisłości dotyczące przebiegu granic administracyjnych województw i odpowiednio błędnego pokazania miejscowości w obrębie poszczególnych województw mają miejsce również na *Mapie Specjalnej*.

* * *

W ten sposób na *Mapie Generalnej* i *Mapie Specjalnej* Ukrainy odnotowano ustrój polityczno-administracyjny ziem ukraińskich przed 1648 roku. Przedstawieniu granic państwowych i administracyjnych na wymienionych mapach nie poświęcono należytej uwagi. Mapy Beauplana przez długi czas w drugiej połowie XVII i w pierwszej połowie XVIII w. były używane w kartografii europejskiej do sporządzenia map terytorium Ukrainy lub jej poszczególnych regionów. Wydane mapy nie odzwierciedlały zmian polityczno-terytorialnych wynikających najpierw z pojawienia się Państwa Kozackiego w pierwszych

²⁵ Analiza *Specjalnej Mapy Ukrainy* została przeprowadzona na podstawie wydania faksymilowego, przygotowanego przez Lwowski Oddział Instytutu Archeologii i Archiwistyki im. M. Hruszewskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, które kontynuuje serię *Zabytki kartografii Ukrainy*, zainicjowaną przez W. Kordta w 1899 roku. W analizie wykorzystywano także przedruk egzemplarza mapy, który jest przechowywany w Bibliotece Narodowej w Paryżu (A.B. Pernal, D.F. Essar, *A Description ...*).

miesiącach powstania Bohdana Chmielnickiego, a następnie ze skomplikowanych procesów ciągle zmieniających się rozgraniczeń terytorialnych między Rzeczpospolitą, Carstwem Rosyjskim i Imperium Osmańskim. Zachodnioeuropejscy kartografowie jeszcze długo pokazywali poprzednie granice państwowe i rozgraniczenia administracyjno-terytorialne.

Literatura

- Buczek K., 1934, *Beauplaniana*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, r. 8, nr 1, s. 1–36.
- Buczek K., 1933, *Ze studiów nad mapami Beauplana: (Z powodu pracy R. Jacyka Analiza mapy Ukrainy Beauplana)*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, r. 7, nr 1, s. 20–53.
- Essar D.F., Pernal A.B., 1990, *The first edition (1651) of Beauplan's Description d'Ukraine*, “Harvard Ukrainian Studies”, vol. 14, no. 1–2, Cambridge, s. 84–96.
- Herbst S., 1952, *Prace kartograficzne Beauplana-Hondiusa z r. 1652*, „Przeгляд Historyczny”, t. 43, z. 1, s. 124–128.
- Pernal A.B., Essar D.F., 1993, *A Description of Ukraine. Guillaume le Vasseur sieur de Beauplan: Introduction, translation, and notes*, Cambridge.
- Вавричин М.Г., 1998, *До історії створення Г. Бопланом карт України*, w: *Боплан і Україна*, Львів, s. 88–113.
- Вавричин М.Г., 1998, *Маловідомі карти України Г. Боплана*, w: *Боплан і Україна*, Львів, s. 114–122.
- Дашкевич Я.Р., *Бібліографічна Бопланіана*, w: *Боплан і Україна*, Львів, s. 294–318.
- Дашкевич Я.Р., *Боплан в українській та російській історіографії*, w: *Боплан і Україна*, Львів, s. 46–77.
- Перналь А.Б., Ессар Д.Ф., 1998, *Гійом Ле Вассер де Боплан – військовий інженер, картограф, автор*, w: *Боплан і Україна*, Львів, s. 15–45.

Źródła kartograficzne

- Beauplan G., *Carte d'Ukraine Contenant plusieurs Provinces comprises entre les Confins de Moscovie et les Limittes de Transilvanie*, 1:1 800 000, Rouen 1660.
- Beauplan G., *Delineatio Generalis. Camporum desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis*, 1:1 800 000, Gdańsk 1648.
- Beauplan G., *Delineatio specialis et accurata Ukrainae. Cum suis Palatinatibus ac Districtibus, Provincisque*, 1:450 000, Gdańsk 1650.
- Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана 1660 року (wydanie faksymilowe), 1:1 800 000, Київ – Львів 2011.

Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року (wydanie faksymilowe), Київ – Львів 2000.

Political borders and administrative boundaries of Ukrainian lands in the works of G. Beauplan

Rostyslav Sossa

National University «Lviv Polytechnic»

NAC of Ukraine, Institute of the History of Ukraine

E-mail: rostyslav.i.sossa@lpnu.ua

Summary: French military engineer and cartographer Guillaume Le Was-ser de Beauplan (1600-1673), author of the famous *Description of Ukraine* (1651, 1660), founded a new stage of mapping the territory of Ukraine in the middle of the XVII century. Based on his own surveyings, G. Beauplan created the *General Map* (1648, 1660) and *Special Map* (1650) of Ukraine, which territory of Ukraine mapping was the most accurate and detailed at that time and became decisive for showing this territory in European cartography for centuries.

G. Beauplan planned to add a map to the *Description of Ukraine*, as evidenced by a short note to the first edition (Roüen, 1651). However, the small-format maps and plans of Beauplan-Gondius (1652) remained unfinished due to the engraver's death. The second edition of the *Description of Ukraine* (Roüen, 1660) was supplemented by a new edition of the *General Map of Ukraine*. The maps of G. Beauplan (General and Special) show the borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the voivodships administrative boundaries, which are shown almost unchanged on all issued versions of the maps. This geographical basis content element has escaped the attention of researchers of the G. Beauplan cartographic heritage. In the text of the *Description*, which contains a description of the nature and population of the south-eastern voivodships of the Rzeczpospolita and the Crimea (the region of Tataria), there is no information about borders and boundaries.

The article covers in detail the mapping of Ukrainian lands as a part of the Commonwealth borders and administrative boundaries on the General and Special Maps of G. Beauplan. The author recorded the political and administrative structure of the Ukrainian lands until 1648. It was established that

state borders and administrative boundaries mapping on these maps was not paid due attention. Beauplan's maps were using in European cartography for mapping the territory of Ukraine or its individual regions for a long time in the second half of XVII and in the first half of XVIII century. Accordingly, These published maps did not displayed properly the political and territorial changes caused first by the Cossack state emergence of the in the first months of the Khmelnytsky uprising, and then by the complex processes of constantly changing territorial boundaries between the Polish-Lithuanian Commonwealth, Muscovy and the Ottoman Empire.

Keywords: Guillame Beauplan, Description d'Ukraine, General Map of Ukraine, Special Map of Ukraine, state borders, administrative boundaries
